

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Економічна безпека як полікритеріальна ієрархічна структурована система

Сутність економічної безпеки

Сучасна економіка країни знаходиться в умовах постійних змін зовнішнього і внутрішнього середовища під впливом економічних і політичних факторів. Ця нестабільність вимагає від держави, суспільства, суб'єктів господарювання пошуку не тільки шляхів адаптації до змінних умов, а й запровадження проактивних заходів забезпечення системи економічної безпеки країни.

Актуальність цієї проблеми зростає внаслідок прискорення глобалізації світової економіки і постійної участі України в цих процесах, особливо пов'язаних із її вступом до асоційованого членства з Європейським Союзом.

У сучасних умовах посилюються проблема внутрішньої регіональної економічної безпеки України у зв'язку із загостренням політичної ситуації в країні. Ці проблеми вимагають перегляду існуючих концепцій економічної безпеки і удосконалення пріоритетних шляхів її забезпечення.

Розв'язання багатогранної проблеми економічної безпеки постійно знаходиться в центрі уваги українських і зарубіжних вчених. Останніми роками численними є публікації, пов'язані з дослідженням окремих питань проблеми, з теорією і практикою економічної безпеки. До них відносяться питання економічної безпеки в контексті економічної категорії^{163 164 165}, концептуальних

¹⁶³ Губський Б.В. Пріоритети забезпечення економічної безпеки в контексті глобалізації української економіки // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Матеріали Круглого столу / Відп. Ред. С.І.Пирожков, Б.В.Губський, А.І.Сухоруков. – К.: Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. – С.121.

¹⁶⁴ Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – С. 53-87.

¹⁶⁵ Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.

засад економічної безпеки^{166 167}, підприємництва¹⁶⁸, в розрізі окремих видів економічної діяльності та конкурентоспроможності країни і суб'єктів господарювання^{169 170}, в напрямі залучення іноземного капіталу¹⁷¹; як результату управлінської діяльності^{172 173}.

Натомість бракує системних методологічних досліджень економічної безпеки як інтегральної категорії (екосистейт) із системним загальноприйнятним понятійним апаратом цієї самостійної галузі економічних досліджень (тезаурус).

Недостатньо вирішеними залишаються питання щодо визначення сутності категорії економічної безпеки, переліку її структурних підсистем і елементів, які суттєво впливають на її стан і визначають перспективи розвитку країни. Не в повній мірі досліджено проблему, пов'язану із впливом глобалізації і регіональних факторів, в тому числі транскордонного значення на рівень економічної безпеки країни.

Сучасний стан методологічних засад забезпечення ієрархії економічної безпеки (від мегарівня до особистості) не є досконалим, але накопичення знань, поява офіційних документів та методик щодо оцінки рівня економічної безпеки, наприклад¹⁷⁴, свідчать про актуальність як теоретико-методологічних досліджень, так і прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки.

¹⁶⁶ Геєць В.М. Моделирование экономической безопасности: держава, регион, предприятие / В.М.Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. – Х.: ВД «Інжек», 2006. – 240 с.

¹⁶⁷ Кириченко О.А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України / О.А. Кириченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 54-59.

¹⁶⁸ Козак О. В. Проблеми розвитку малого підприємництва в Україні / О. В. Козак // Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави: матеріали ІV наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2010. – 151 с.

¹⁶⁹ Похилюк В. В. Держава в транзитивній економіці: регулювання економіки, аналіз та стан економічної безпеки: / В. В. Похилюк. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 403 с.

¹⁷⁰ Ляшенко О.М. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах глобалізації // Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль: Економічна думка. – № 5. – 2007. – С. 357-359.

¹⁷¹ Тумакова М. С. Экономическая безопасность государства в разрезе привлечения иностранных инвестиций / М. С. Тумакова // Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку: зб. тез ІІ Міжнародної наук.-практ. конф. – Макіївка, 2010. – Том ІІІ. – 164 с.

¹⁷² Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: [монографія] / Н. Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

¹⁷³ Предборський В.А. Економічна безпека держави / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

¹⁷⁴ Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

Поняття «економічна безпека» для України є відносно новим, яке почало вживатися в економічній науці і офіційних документах на початку 90-х років минулого сторіччя з набуттям незалежності країни. Взагалі термін «безпека» походить від латинського слова «securitas», що перекладається як «без турботи, страху». Етимологічно термін «безпека» походить із грецької і означає «володіти ситуацією». В Оксфордському тлумачному словнику безпеку інтерпретують як: «1) свобода чи захист від небезпеки чи тривоги; 2) заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності»¹⁷⁵.

За відносно короткий термін науковцями запропоновано специфічну термінологію з використанням нових для класичної економічної науки понять («загроза безпеці», «індикатор безпеки», «порогове значення безпеки», «нейтралізація загроз, небезпеки», «забезпечення національної, економічної безпеки», «фінансова безпека», «регіональна і міжнародна безпека», «макроекономічна безпека» тощо).

Сформовано відповідний методологічний інструментарій наукового аналізу, що свідчить про створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки, яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави і має назву «екосестейт». Економічна безпека держави або екосестейт як наука почала розвиватися в Україні з кінця 90-х років ХХ століття. Назва науки походить від англійської «economic security of state» – економічна безпека держави, скорочено – екосестейт. Екосестейт як наука повинна мати власну методологію наукових досліджень, що відрізняють її інших наук. Одним із перших дослідників цієї проблематики став Г. Пастернак-Таранушенко, який системно сформулював основи сучасної науки про економічну безпеку – екосестейт¹⁷⁶.

В подальшому згідно одних підходів науковців, економічна безпека розглядалася у вузькому сенсі – тільки як одна із складових національної

¹⁷⁵ Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford, 1995. – P. 1062. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm.

¹⁷⁶ Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. — К.: Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. — С. 112.

безпеки, згідно інших підходів економічна безпека трактувалася як самостійний незалежний предмет наукових досліджень. На наш погляд, істина повинна знаходитись посередині.

Погоджуємося з думкою О.С. Власюка¹⁷⁷ про те, що економічну безпеку дійсно слід розглядати в якості самостійного предмета наукового аналізу, але не перебільшувати її специфіку. Це означає, що доцільно враховувати наявність зв'язків і взаємообумовленості між економічною, політичною, соціальною, екологічною, інформаційною та іншими видами безпеки. У теперішній час переважна більшість зарубіжних науковців саме і вважають економічну безпеку самостійним предметом наукових досліджень. Серед українських авторів такі погляди стали переважаючими завдяки запровадженню бувшого ВАК України окремих спеціальностей «Економічна безпека держави» (21.04.01) та «Економічна безпека підприємства» (21.04.02).

Не дивлячись на певні досягнення в складанні понятійного апарату екосейстету, не в повній мірі здійснено наукове наповнення окремих понять і визначень поліскладної системи – економічної безпеки, її окремих підсистем і елементів – тобто, тезаурус. Тезаурус (від греч. *θησαυρός* – скарб), в загальному сенсі – це спеціальна термінологія, визначення і терміни спеціальної галузі знань.

Базисні характеристики економічної безпеки як науки (з позицій об'єкта, предмета, наявністю систематизованих знань, понять, зв'язків з іншими науками) надані в ґрунтовній роботі О.С. Власюка¹⁷⁸. Зазначено, що економічна безпека держави є важливою складовою національної безпеки, по суті основою базисної конструкції. Одночасно це відносно самостійна система, яка має свою структуру, внутрішню логіку розвитку та функціонування, засоби дії на всі інші аспекти безпечного існування особистості, суспільства і держави.

Вважаємо, що об'єктом дослідження екосейстету є глобальна, безпека держави, регіонів, підприємств, організацій і окремих особистостей, що

¹⁷⁷ Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

¹⁷⁸ Там само.

обумовлюється станом економіки, який з боку суспільства повинен зберігатися і розвиватися в прогресуючих масштабах. Предметом дослідження економічної безпеки є діяльність особистості, суспільства і держави по захисту їхніх інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз як в економіці в цілому, так і в окремих сферах економічної діяльності, її складових; а також концептуальні основи формування економічної безпеки; загальні закономірності її розвитку; принципи і основні напрями забезпечення економічної безпеки.

Аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних наукових джерел дозволив класифікувати підходи різних авторів щодо сутності і ознак економічної безпеки: а) як процес задоволення потреб; б) з точки зору захисту національних інтересів держави, суб'єктів господарювання, індивідів; в) як стан об'єкта системи; г) як умова стабільного, стійкого розвитку; д) як властивості елементів системи; е) як система попередження заподіяння шкоди; є) як вияв системи заходів безпеки; ж) з точки зору економічної стійкості та незалежності країни; з) як сукупність умов та факторів; і) як динамічний розвиток елементів системи.

Ієрархічна структура економічної безпеки

Окремо представлені підходи науковців щодо визначення економічної безпеки через побудову ієрархії основних її видів. Наприклад, З.В. Якубович¹⁷⁹, О.Руда, Л.Малюта¹⁸⁰ пропонують наступну ієрархію різних видів економічної безпеки в контексті понять держава, регіон, підприємство: глобальна економічна безпека, міжнародна економічна безпека, національна економічна безпека, економічна безпека регіону, економічна та майнова безпека підприємств. Головним недоліком такої структури є відсутність рівня індивідуальної економічної безпеки.

Так, О.М. Ляшенко, Б.В. Плєскач, В.К. Бантуш виділяють 6 ієрархічних рівнів економічної безпеки: індивідуальна, локальна (мікрорівень), регіональна

¹⁷⁹ Якубович З.В. Недоліки методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємств та шляхи їх усунення [Текст] / З.В. Якубович // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 704. – С. 71–76.

¹⁸⁰ Руда О., Малюта Л. Організація економічної безпеки в контексті активізації розвитку товаровиробництва / О.Руда, Л.Малюта // Галицький економічний вісник. – 2012. – №3(36). – С. 35-42.

(мезорівень), національна безпека (макрорівень), міжнародна безпека як складова глобальної безпеки, глобальна безпека (мегарівень). Хоча науковцем розглядаються такі ієрархічні рівні через систему безпекотворення, вони на наш погляд, можуть застосовуватись і для характеристики економічної безпеки. Існують пропозиції щодо визначення економічної безпеки як вертикально-інтегрованої трирівневої (національний, регіональний, місцеве самоврядування) системи з розвинутими горизонтальними зв'язками на кожному із зазначених рівнів¹⁸¹, що є недостатнім в силу того, що не враховують міжнародний рівень економічної безпеки і рівень індивідуальної економічної безпеки. Існують пропозиції більш широкого трактування структурної ієрархії економічної безпеки, включаючи економічну безпеку сільських¹⁸²: економічна безпека держави, міжнародна економічна безпека, економічна територій. Натомість тут переважає функціональний підхід щодо окремих видів економічної діяльності, а не підхід структурної ієрархії. На наш погляд, ієрархічна структура системи економічної безпеки повинна виглядати наступним чином, що видно із рисунку.

Економічна безпека особистості, на наш погляд, виступає головним об'єктом системи економічної безпеки і являє собою стан захищеності її життєво важливих інтересів в економічній сфері. Економічна безпека особистості виражається в збереженні найважливіших інтересів індивіда, включеного до соціально-економічних відносин та становить основу його поступального розвитку. Особливість поняття економічної безпеки особистості полягає в тому, що вона виступає не тільки об'єктом, але і реальним суб'єктом економічних відносин, а це означає, що відображає як стан, так і спроможність особистості у певних умовах реалізовувати природне право на якісний рівень життя.

¹⁸¹ Економічна безпека та національна конкурентоспроможність в умовах глобалізації / О.М. Ляшенко, Б.В. Плєскач, В.К. Бантуш // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 161. – С. 113-118.

¹⁸² Зализко В.Д. О проблеме содержательно-понятийного толкования экономической безопасности / В.Д. Зализко // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2014. – № 3 (113).

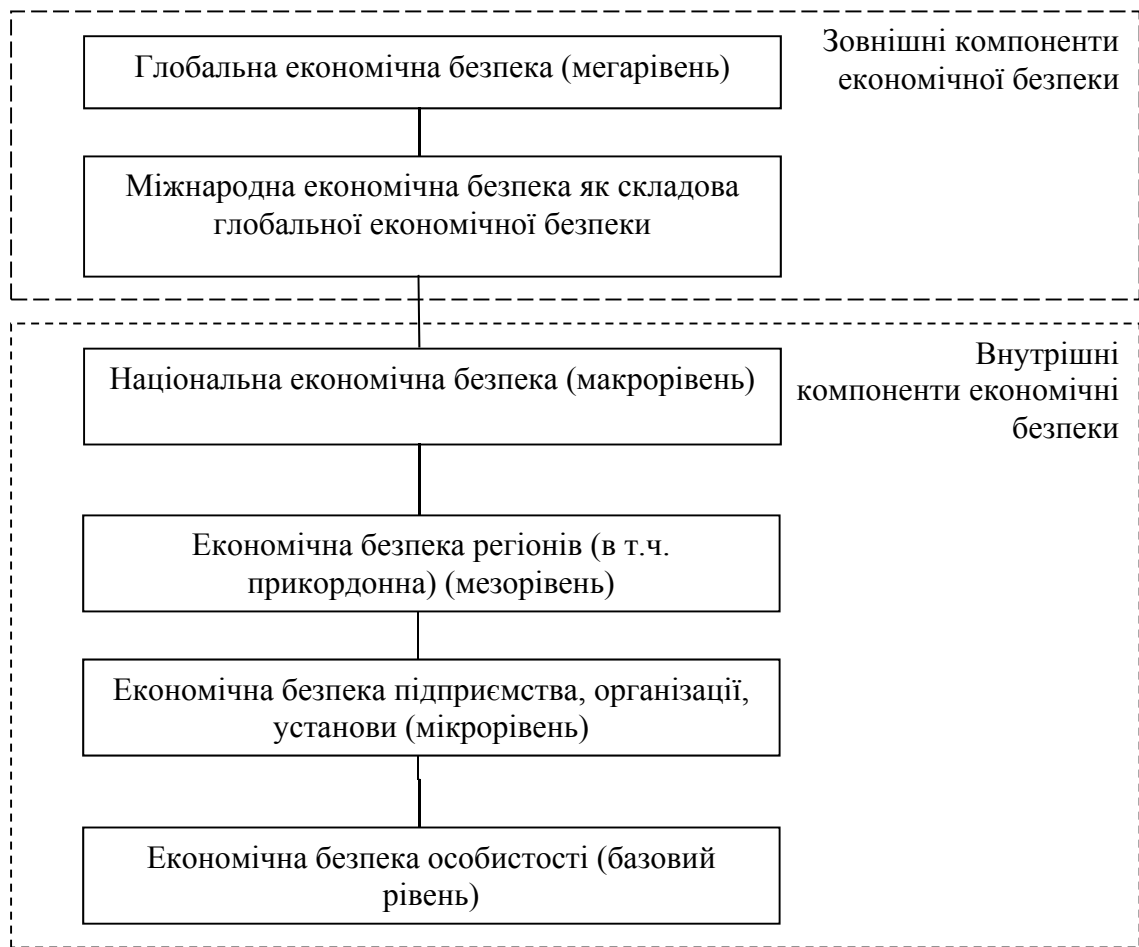

Рис. 3.1. Ієрархія зовнішніх і внутрішніх компонентів системи економічної безпеки

Крім того, необхідно враховувати, що економічна безпека особистості виступає як сукупність економічних, соціальних, демографічних, екологічних, технологічних, науково-інформаційних відносин¹⁸³.

Наступним компонентом системи економічної безпеки, на наш погляд, виступає «економічна безпека підприємства, організацій, установ, господарств». Вважаємо недоцільним називати цю компоненту тільки як «економічна безпека підприємства», адже об'єктом захисту економічних інтересів можуть бути й інші суб'єкти господарювання: організації, установи, господарські організації господарські товариства (ст. 80, 83 Цивільного кодексу

¹⁸³ Г.В.Ложкін, В.Л.Комаровська. Економічна безпека особистості / Ложкін Г.В., Комаровська В.Л. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-test.com.ua/eto-interesno/biblioteka/202-ekonomichna-bezpeka-osobystosti.html>.

України; ст. 55, 62, 63 Господарського кодексу України). Неправомірно називати цю компоненту «корпоративна економічна безпека», як вважають деякі дослідники, адже існують некорпоративні утворення, які є суб'єктами економічної безпеки і самі її забезпечують, наприклад, державні правоохоронні органи).

Проведене дослідження дозволило зробити висновок відносно багатогранності поняття «економічна безпека підприємства, організацій, установ, господарств». Науковці пропонують розглядати його з точки зору стану: ефективності використання ресурсів, виробничої системи, економічного розвитку, захищеності діяльності та інтересів, гармонізації останніх.

Раціональним, на наш погляд, є наступне визначення поняття економічної безпеки підприємства (ЕЮП), яке чітко та в той же час найбільш повно, відображає його сутність¹⁸⁴. У запропонованому визначенні економічної безпеки підприємства було уточнено наступне:

- ефективність використання ресурсів виступає як засіб досягнення ЕБП;
- головною ознакою стану ЕБП є наявність у підприємства конкурентних переваг;
- у визначенні зазначається межа досягнення цілей – максимальне наближення;
- під умовами розуміється постійна зміна навколишнього середовища.

Всі ці характеристики можна розповсюджувати на інших суб'єктів – організацій, установ, господарств. Отже під економічною безпекою підприємства, організацій, установ, господарств потрібно розуміти власне стан самих підприємств, організацій, установ, господарств який характеризується наявністю конкурентних переваг, що досягаються ефективним використанням існуючих власних та залучених ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу заходів з метою захисту своєї діяльності для максимального

¹⁸⁴ Т.Б. Ігнашкіна, А.Л. Шатохін. Економічна безпека підприємства та її трактування у наукових працях/ Ігнашкіна Т.Б., Шатохін А.Л.// Забезпечення економічної безпеки виробничих систем за умов розвитку конкуренції: Матеріали X Міжнародна науково-практичної конференції, 9 липня 2013 року. – Хмельницький, 2013.

досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періоді в умовах постійної зміни навколишнього середовища.

Що стосується регіональної економічної безпеки, то серед науковців відсутня єдина позиція щодо визначення її сутності, складових і місця в структурі економічної безпеки. В той же час недостатньо уваги приділено особливості транскордонного співробітництва як елемента регіональної економічної безпеки. В роботі С. В. Науменка¹⁸⁵ зазначено, що економічна безпека регіону є складною поліструктурною категорією, що характеризує рівень захищеності від потенційних загроз, незалежність і здатність до саморозвитку всіх галузей господарського комплексу, соціальної сфери, а також його зв'язок із особливостями регіонального розвитку. У контексті транскордонного співробітництва кожен із складників економічної безпеки набуває специфічного значення, оскільки рівень безпеки впливає на інтенсивність ділових відносин між прикордонними територіями. Посилення економічної безпеки прикордонних регіонів можливе за умови здійснення цілісного комплексу необхідних заходів у різних сферах: у зовнішній торгівлі, в сфері виробництва, фінансів, продовольчого і сировинно-ресурсного забезпечення, інвестиційних процесах, охороні навколишнього середовища.

Економічна безпека регіону (мезоекономічна безпека) має свої особливості у формуванні та функціонуванні регіональних систем забезпечення економічної безпеки, тобто тих інститутів і механізмів, які покликано захистити економічні інтереси та власність особистості, населення господарських суб'єктів регіону. Особлива роль мезорівней полягає в тому, що вони виконують роль буферів при активізації загроз стабільності для основних рівнів господарської системи та слугують резервами при надлишку або нестачі факторів, ресурсів та умов сталого розвитку¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Науменко С. В. Розвиток транскордонного співробітництва в системі забезпечення економічної безпеки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / С. В. Науменко. – К., 2007. – 20 с.

¹⁸⁶ Головченко О.М. Економічна безпека регіону в гарантування стабільності національної економіки: монографія / О. М. Головченко. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2008. – 399 с.

З погляду регіональної економічної безпеки як об'єкта захисту виступає економіка регіону, а для мезорівня – це сукупність регіональних економік регіонів. На цьому рівні можуть вирішуватися проблеми взаємодії регіонів у рамках єдиної економічної системи, співробітництва із суб'єктами іноземних держав, лобювання інтересів на рівні держави.

Специфічним фактором виникнення загроз економічній безпеці регіонів України є їх місце у загальному економічному просторі, зосередження на їх території природних сировинних ресурсів, виробничого потенціалу, транспортних коридорів, що пов'язують регіональні економіки. Формування регіональної системи економічної безпеки повинне спиратися на обґрунтування системи економічних інтересів регіону, яка взаємодіє та витікає, практично, із системи національних економічних інтересів¹⁸⁷.

Мінливість міжнародної політичної та економічної ситуацій, а також підвищення інтенсивності транскордонних процесів зумовлює необхідність пошуку нових інструментів стабілізації та організації співробітництва на рівні сусідніх держав в рамках забезпечення регіональної економічної безпеки. Україна є державою, яка межує з 7 країнами, це означає те, що важливим є визначення ступеня залежності основних засобів забезпечення економічної безпеки України від специфіки здійснення зовнішньоекономічної політики та транскордонного співробітництва з цими країнами. На даному етапі відносини між країнами-сусідами є специфічними, так як їх можна розділити на три основні напрями реалізації: 1) співробітництво, яке відбувається на кордоні України з країнами членами ЄС; 2) співробітництво у пострадянському прикордонні з колишніми радянськими республіками; 3) Прибережна співпраця між Україною та Туреччиною¹⁸⁸.

Крім того, Україна – держава з високою питомою вагою прикордонних територій, 19 із 25 областей України межують із сусідніми державами,

¹⁸⁷ Стеценко С. П. Закономірності формування мезоекономічного рівня економічної безпеки/ С. П. Стеценко// Ефективна економіка. – 2013. – №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2495>.

¹⁸⁸ Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №9(111). – С. 92-98.

протяжність кордонів з Росією складає 2295,4 км, а з країнами Центральної Європи, Білоруссю та Молдовою – 4698,6 км.

Необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні – суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, а саме: територіальне та просторове облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо, розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх територій. В цьому контексті важливим чинником забезпечення економічної безпеки регіонів є економічний розвиток цих регіонів і транскордонне співробітництво. Основою транскордонного співробітництва є процес створення зв'язків та договірних відносин на прикордонних територіях з метою пошуку рішень для спільних проблем.

Національна економічна безпека держави – це такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів. Загальний стан національної економічної безпеки України в умовах розбудови ринкової економіки і громадянського суспільства є, по-перше, інтегрованим макроекономічним показником соціально-економічного розвитку країни; по-друге, основою для розробки стратегічної державної політики і конкретних заходів її реалізації і, по-третє, вирішальною умовою узгодження та реалізації всієї системи економічних інтересів країни¹⁸⁹.

Найбільш розповсюдженим трактуваннями глобальної економічної безпеки є такі, що передбачають утворення та забезпечення функціонування системи світових господарських зв'язків, світової економічної системи, ефективну взаємодію економічних блоків і національних економік. Процес

¹⁸⁹ Шевченко Л.С. Основи економічної теорії: Підручник/ Л.С. Шевченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/uchebnye-materialy/280-osnovi-ekonomichnoyi-teoriyi--ls-shevchenko-/8827-glava-23-ekonomichna-bezpeka-derzhavi.html>.

економічної глобалізації передбачає створення нових можливостей для економічного розвитку й водночас сприяє загостренню старих і формуванню нових суперечностей у світовій економіці, які окремі автори класифікують як глобальні загрози людству.

Загалом, глобалізація (від англ. global – світовий, всесвітній) – термін, проголошений в 1996 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, в сучасних наукових джерелах являє собою цілеспрямований транснаціональний економічний, фінансовий, науково-технічний, соціальний, культурний, інформаційний і політичний вплив транснаціональних компаній та їх конгломератів на діяльність багатьох держав, регіонів і виробничих об'єднань світу з метою використання їх ресурсів, розширення та контролю ринкового простору, що впливає на розвиток людського суспільства і стан середовища його існування.

Економічна глобалізація є об'єктивним етапом розвитку світової економіки, має як позитивні, так і негативні наслідки, які у сукупності формують джерело загрози для безпеки рівноваги економічних систем. У цьому зв'язку наявність загроз та ризиків спричиняє доцільність введення в науковий обіг відносно нової категорії «глобальна економічна безпека» й розробки моделей і практичних заходів, які сприяють забезпеченню цієї компоненти системи економічної безпеки.

Глобальна економічна безпека – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості, незалежно від нації або національності, за умови збереження світу для майбутніх поколінь¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Фоміна М.В., Мішина І.Г. Глобальна економічна безпека: сутність і тенденції/ М.В. Фоміна, І.Г. Мішина // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.donduet.edu.ua/download/2011/32/Fom_Mish.pdf.

Функціональні складові економічної безпеки

Крім визначення економічної безпеки через ієрархічну її структуру значна кількість наукових досліджень проводились на основі її функціональних складових (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Систематизація підходів до визначення внутрішніх (функціональних) компонентів системи економічної безпеки

№ з/п	Назва внутрішніх компонентів системи економічної безпеки	Б.Шлемко, 1997 р.	В.Мунтян, 1999 р.	В. Гець, 2006 р.	2007р. ¹⁹¹	О.Кириченко, 2008 р.	З. Варналій, 2009 р.	О. Руда, Л. Малюта, 2012 р.	В.К. Васенко, 2013 р.	О.Ю. Чубукова, Т.Є.Воронкова, 2014 р.	А. В. Ульяновченко, Н.В. Прозорова, 2014 р.	В.Д. Зализко, 2014 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Внутрішні функціональні складові економічної безпеки												
1	Сировинно-ресурсна	+	+			+		+	+	+		
2	Енергетична	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	Фінансова	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	Воєнно-економічна	+	+									
5	Технологічна	+	+					+				
6	Продовольча	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
7	Соціальна	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+
8	Демографічна	+	+	+	+	+	+					+
9	Екологічна	+	+	+				+	+	+		+
10	Інформаційна								+	+		+
11	Інноваційно-технологічна			+			+		+	+		
12	Інвестиційна				+					+	+	
13	Науково-технологічна				+							+
14	Виробнича				+						+	+
15	Тіньова економіка		+									
16	Політична							+	+			
17	Військова і правоохоронна								+			
18	Кримінальна								+			
19	Безпека підприємництва								+			+
20	Безпека підприємства								+			

¹⁹¹ Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Праця, зазначена на с. 217.

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
21	Прісноводна								+			
22	Медична								+			
23	Трудоресурсна						+		+			
24	Транспортна										+	
25	Промислова											+
26	Інституційна											+
27	Макроекономічна	+			+							
28	Зовнішньоекономічна	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Аналіз засвідчив, що серед авторів немає абсолютної згоди щодо окремих складових економічної безпеки: одні автори дуже вузько розглядають функціональну предметну область системи економічної безпеки, інші – надмірно широко, що видно із даних табл. 3.1, де систематизовано позиції різних авторів з цієї проблеми.

Функціональний підхід до визначення підсистем і елементів економічної безпеки має позитивне значення в силу того, що носить комплексний характер і враховує численні фактори, що впливають на стан економічної безпеки. Натомість недоліки такого підходу полягають в дуже широкому трактуванні економічної безпеки, що заважатиме концентрації ресурсів на розробці і реалізації комплексних заходів щодо зміцнення головних підсистем економічної безпеки. Пропозиції авторів цієї статті присутні в цьому огляді.

Система економічної безпеки як сукупність головних компонентів, на наш погляд, повинна включати наступні види безпеки: сировинно-ресурсну, енергетичну, соціальну, екологічну, інформаційну, інноваційно-технологічну, інвестиційну, зовнішньоекономічна. Адже саме під цими ключовими компонентами системи економічної безпеки об'єднуються визначальні напрями економічного комплексу країни, які забезпечують її поступальний соціально-економічний розвиток.

Вважаємо, що більш системним є підхід до визначення сутності економічної безпеки не тільки з погляду предметної її визначеності і

поліструктурної ієрархічної структури, а як складну систему, у взаємозв'язках і взаємообумовленостей компонентів, які її складають. Економічна безпека має вертикальну (зовнішні і внутрішні компоненти) ієрархічну структуру і внутрішньо-функціональну (горизонтальну) структуру.

Поняття «система» етимологічно походить від давньогрецької мови і означає «сполучення». Виходячи з класичних поглядів на суть поняття «системи» (зокрема Р. Декарта і Б.Спінози), систему економічної безпеки визначатимемо як складну цілісність і одночасно роздільність різних взаємопов'язаних підсистем і елементів, що взаємодіє з середовищем як єдине ціле і відокремлена від нього.

Елементом системи є найпростіша неподільна складова частина системи, в той же час чинник неподільності є умовним і залежить від конкретних завдань дослідження. Підсистема виступає складовою частиною системи, у якій можна виокремити і інші складові. Сукупно елементи с підсистеми часто називають компонентами системи. Кожна система характеризується взаємообумовленими і взаємозалежними зв'язками, які відображають співвідношення між компонентами системи.

Так наприклад, відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України визначені такі складові економічної безпеки, які на нашу думку, доцільно назвати підсистемами такої складної системи як економічна безпека: макроекономічна, зовнішньоекономічна, виробнича, енергетична, науково-технологічна, соціальна, продовольча, фінансова, демографічна, інвестиційна. В свою чергу найважливіша підсистема економічної безпеки – фінансова безпека містить наступні елементи: бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека, боргова безпека, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку.

У процесі узагальнення теоретичних підходів встановлено специфічні ознаки економічної безпеки як інституціональної складної системи, які виступають методологічною основою дослідження і становлять її екосистейт. По-перше, особливість економічної безпеки впливає із її природи, яка є

базисом, матеріальною основою як зовнішніх, так і внутрішніх її складових. Це стосується і категорії національної безпеки.

Дійсно, економічна безпека є складовим її компонентом, однак унікальність економічної безпеки полягає в тому, що вона виступає матеріальною основою, мірилом доцільності і ефективності забезпечення практично кожної складової національної безпеки. В силу чого багато складових національної безпеки і економічної безпеки в офіційних документах і у наукових працях практично співпадають. По-друге, економічна безпека належить до внутрішньо суперечливих понять, щодо визначення яких не існує і не може існувати чіткої згоди¹⁹².

Дійсно, важливим чинником системи економічної безпеки є її поступальний розвиток, що є динамічною характеристикою. Це в певній мірі протирічить таким чинникам як стійкість і стабільність, які передбачають збереження певного стану системи. Натомість, по – перше, протиріччя виступають джерелом розвитку, по-друге, чинник стабільності вживається в обмеженій сфері – з точки зору захисту існування всіх форм власності; гарантування стабільних умов ведення підприємницької діяльності для бізнесу, а чинник стабільності застосовується в контексті стримування дії дестабілізуючих факторів безпеки. Системам, що розвиваються, властиві, з одного боку, сталість структури, з другого – втрата стійкості, руйнування однієї структури та створення іншої. Причому дуже важливим є суперечності між стабільністю та розвитком: стабільна система неспроможна розвиватися, оскільки вона руйнує будь-які відхилення від свого стану¹⁹³.

Для переходу до якісно нового стану система обов'язково повинна певною мірою пройти стан нестійкості. По-третє, феноменом економічної безпеки як поліскладної системи з багаторівневою і багатоаспектною

¹⁹² Саєнко О.С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О.С. Саєнко. – Одеса, 2010. – 27 с.

¹⁹³ Чубукова О.Ю., Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура [Електронний ресурс] / О.Ю. Чубукова, Т.Є. Воронкова // Ефективна економіка. — 2014 . — № 2. — Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3169>.

структурою є сукупність взаємопов'язаних структурних підсистем – вертикальних (економічна безпека індивідууму (базовий рівень); корпоративна економічна безпека підприємств, організацій, установ, господарств (мікрорівень); економічна безпека регіонів в тому числі транскордонна економічна безпека (мезорівень); національна економічна безпека (макрорівень); міжнародна і глобальна економічна безпека (мегарівень), а також – горизонтальних (функціональних) підсистем і елементів (виробнича, фінансова, інвестиційна, інноваційно-технологічна, енергетична, науково-технічна, продовольча, соціальна та зовнішньоекономічна).

Дослідження дозволили зробити висновок, що з позиції системного підходу економічна безпека як поліскладна система є інтегральною категорією, в предметну сферу якої входять поняття різних рівнів ієрархії, а також функціональних сфер економіки, які при взаємодії і взаємообумовленості виражають економічні відносини між суб'єктами міжнародних утворень, державою, регіонами, підприємствами, організаціями, установами, господарствами та окремими особистостями та всередині цих підсистем і елементів з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки. В разі задоволення головних потреб всіх суб'єктів економіки і всі чинники будуть працювати на повну силу та всі рівні економічної безпеки будуть взаємодіяти й позитивно впливати на захист цієї держави, держава буде перебуватиме в безпеці.

У процесі узагальнення теоретичних підходів встановлено специфічні ознаки економічної безпеки як інституціональної складної системи, які виступають методологічною основою дослідження і становлять її екосистейт (як матеріальна основа всіх її складових; суперечливість понять, які її характеризують; багаторівневність і багатоаспектність її компонентів).

До характеристики сутності економічної безпеки доцільно використовувати системний підхід, який базується не тільки на предметній її визначеності і поліструктурній ієрархічній структурі, а як складної системи, у

взаємозв'язках і взаємообумовленостей її компонентів. Економічна безпека має вертикальну ієрархічну структуру (зовнішні і внутрішні компоненти) і внутрішньо-функціональну (горизонтальну) структуру.

В силу того, що всі компоненти системи економічної безпеки взаємно впливають і обумовлюють один одного, подальші дослідження доцільно здійснювати в напрямку визначення системи потреб і інтересів, які існують в економічній системі із приводу підтримки економічної безпеки на різних рівнях: а) ієрархічних – глобальна, національна економіка, регіон, окремі суб'єкти господарювання, особистості; б) функціональних – у різних сферах економічної безпеки.

3.2. Забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів в умовах глобалізації

В умовах глобалізаційних тенденцій вища освіта відіграє важливу роль в забезпеченні економічного зростання держави. Адже виробництво знань є основним джерелом економічного розвитку. Зокрема, у Норвегії і Данії інвестиції в сектор знань становлять 8,3 % ВВП; в США – 5,7 %, в Індії витрати складають 3,5 %. Відстаючи від розвинутих країн за інвестиціями в нашу освіту, ми знижуємо її конкурентоспроможність. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань. Країни, які недостатньо інвестують в освіту, не можуть розраховувати на динамічний розвиток ВВП. В освіті є інша сторона – структурний елемент соціуму, який активно впливає на розвиток сучасного суспільства, в тому числі на його економіку. Від неї залежить – чи буде країна експортувати сировину або, як високо розвинуті країни – від США, ФРН, Японії до Південної Кореї та Сінгапуру, вийде на ринок із високотехнологічною продукцією. Так, що становище в країні освітньої системи доленосне для самої країни, вона разом із наукою визначає наше